

ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՈՄԱՐ

ՄՈՒՏՔ

Տոմար է կոչւում այն գիտութիւնը, որը զբաղւում է ժամանակը չափելու եւ դրա հետ կապուած հարցերի ուսումնասիրութեամբ: Այն հիմնուած է օրուայ, ամսուայ, տարուայ, մի խօսքով՝ ժամանակի տեւողութեան չափումների ու աստղագիտական հաշուարկների վրայ:

Մարդիկ ժամանակը չափելու կարիքն առանձնապէս զգացել են այն ժամանակներից, երբ սկսել են զբաղուել անասնապահութեամբ, հողագործութեամբ եւ տնտեսութեամբ: Ժամանակը չափելու ամենաբնական ու պարզունակ միջոցը գիշերուայ եւ ցերեկուայ յաջորդութեան գիտակցութիւնն է եղել: Զարգացման աւելի բարձր աստիճաններում մարդիկ սկսել են ժամանակը չափել Արեգակի, Լուսնի եւ աստղերի շարժումներով, ժամանակը բաժանել շաբաթների, ամիսների ու տարիների: Այսպէս ստեղծուել է օրացոյցը: Օրացոյցն, այսպիսով, տարին հաշուելու համակարգ է. արձանագրում է գիշերուայ, ցերեկուայ, ամիսների ու բնութեան այլ պարբերական երեւոյթների հերթափոխութիւնն ու յաջորդութիւնը:

Հնուց ի վեր օրացոյցը պարունակել է տարուայ օրերի, ամիսների, եղանակների ու շաբաթների ցուցակը, կարգաւորել ժողովուրդների հասարակական-բաղադրական, կրօնական, ազգագրական ու բարոյական կեանքը, խթանել աստղագիտութեան զարգացմանը, նպաստել

ժամանակը չափելու աւելի կատարեալ ուղիներ որոնելուն:

Քանի որ շաբաթները, ամիսները, տարիները եւ ժամանակի այլ միաւորները կապուած են երկրագնդի, Արեգակի, Լուսնի, մոլորակների ու աստղերի շարժման հետ, ուստի թէ՛ հնում եւ թէ՛ այսօր տոմարագիտութեան հիմքերից մէկը աստղագիտութիւնն է:

Մեզ հասած բազմաթիւ աղբիւրների վկայութեամբ, տոմարագիտութիւնը եւ դրան առնչուող աստղագիտութիւնը զարգացման որոշակի աստիճանի էին հասել մ. թ. ա. 4րդ հազարամեակում: Արդէն մ. թ. ա. 3րդ հազարամեակի սկզբին Փոքր Ասիայում եւ Հայաստանում երկնային ոլորտը բաժանել էին համաստեղութիւնների: Ամենավաղ ժամանակներից սկսած՝ եգիպտացիները Սիրիոս աստղի միջոցով որոշում էին Նեղոս գետի յորդացման պարբերականութիւնը:

Հին աշխարհի աստղագիտութեան ու տոմարագիտութեան օրրաններից մէկը Հայաստանն էր: Հայ տոմարագէտները հնուց ի վեր կարեւոր նպաստ են բերել համաշխարհային տոմարագիտութեան զարգացմանը: Տոմարն ու օրացոյցը այնպէս էին մտել ժողովրդի կենցաղ, որ հասարակ շինականն ու արհեստաւորը կարողանում էին բաւականին բարդ հաշուումներ կատարել: Սա, նշանակում է՝ տոմարն ու օրացոյցը հայ ժողովրդի մէջ ամուր արմատներ էին գցել:

Այս գրքի գրողներից իւրաքանչիւրը նուիրուած է մեր տոմարի ամիսներից մէկին: Ամէն մի գրողի մէջ, համաշխարհային տոմարի զարգացման կարեւոր փաստերին գուգակից, տեղեկութիւններ կը տանք մեր տոմարի տարբեր հարցերի մասին, կը ծանօթացնենք խոշորագոյն տոմարագէտների կեանքին ու գործունէութեանը, կ'անդրադառնանք հայոց հնագոյն տոմարի տօներին, այդ տօների հետ կապուած որոշ ծեսերի, հեթանոսական աստուածութիւններին, մեր հին դիցաբանութեանն ու ազգագրութեանը:

ԱՄԱՆՈՐ

Հնում տարբեր ժողովուրդներ նոր տարին տարբեր ժամանակ են նշել: Օրինակ, եգիպտացիների նոր տարին այսօրուայ տոմարով Օգոստոսի 29ին էր, պարսիկներինը՝ Մարտի 21ին, չինացիներինը՝ Փետրուարի 6ին, հռոմէացիներինը՝ Մարտի 1ին եւ այլն:

Հին հայերի նոր տարին Նաւասարդի մէկն էր, որը համապատասխանում է այսօրուայ տոմարի Օգոստոսի 11ին: Մեր նախնիները նոր տարուն ԱՄԱՆՈՐ են ասել: Ամանորը կազմուած է հայերէն ԱՄ (տարի) եւ ՆՈՐ քառերից: Ամանորն այնպիսի կարեւորութիւն ունէր մեզանում, որ նրան նուիրուած է եղել յատուկ աստուածութիւն: Ըստ մ. ք. չորրորդ դարի մեր պատմիչ Ագաթանգեղոսի հաւաստի վկայութեան, «Ամանորի ամենաբեր նոր պտուղների աստուածը հիւրընկալ Վանատուրն էր»՝ այգեգործութեան, պտղաբերութեան ու բերքի հովանաւորը:

Վանատուրը քնիկ հայերէն քառ է. նշանակում է՝ օքեւան տուող, հիւրընկալ: Նրա գլխաւոր մեհեանը գտնուում էր Բագրեւանդ գաւառի Նպատ լեռան ստորոտին կառուցուած Բագաւան

բաղաւում, որը կոչուում էր նաեւ Դիցաւան, այսինքն՝ աստուածների աւան:

Վանատուրի՝ հիւրընկալութեան աստուած լինելու մասին ուղղակի վկայութիւն ունի նաեւ Բերթողահայր Մովսէս Խորենացին: Նա իր «Պատմութիւն հայոց» աշխատութեան երկրորդ գլխի ԿԶ հատուածում գրում է. «Հայոց Թագաւոր Տիգրան վերջինը պատուել էր իր եղօր՝ Մաժան Բրմապետի գերեզմանը Բագաւանում, Բագրեւանդ գաւառում, գերեզմանի վրայ բագին շինելով, որպէս զի այդտեղի գոհերից վայելեն բոլոր անցորդները եւ հիւրեր ընդունուեն գիշերելու համար»: Որոշակի անձի կողմից հիւրանոց կառուցելու մասին Բերթողահայր այս տեղեկութիւնը համաշխարհային պատմագիտութեան հնագոյն փաստերից է:

Հայ մատենագրութեան մէջ եղած տեղեկութիւններից իմանում ենք նաեւ, որ Վանատուրը միաժամանակ հայոց գերագոյն աստուած Արամազդի մականունն էր:

Վանատուրին եւ Ամանորին նուիրուած ամենամեայ բերքի տօնը սկսուել է Նաւասարդի մէկին՝ Ամանորին, եւ շարունակուել մինչեւ Նաւասարդի վերջը: Այդ տօները կոչուում էին «Նաւասարդեան տօներ», որոնց բնոյթին կը ծանօթանանք յաջորդ գրողի մէջ:

Նաւասարդի մէկին հայոց Թագաւորի գլխաւորութեամբ Վանատուրի տաճարի սրբավայրում ամէն տարի գումարում էին նախարարների, քարճրաստիճան Բրմերի, ագատների, գիւղական աւագների ու շինականների աւանդական «աշխարհաժողովները»: Այս աշխարհաժողովների մասին հնագոյն յիշատակութիւնը գտնում ենք մ. ք. առաջին դարի հրեայ պատմիչ Յովսեփոս Փլաբիոսի աշխատութիւններում:

Պատմագիտական աղբիւրներից

յայտնի է, որ աշխարհաժողովը համահայկական հաւաք էր, որտեղ քննարկւում էին պետական ու ազգային կարեւոր հարցեր, ընդունւում էին օրէնքներ ու կանոններ: Պատահական չէ, որ «աշխարհաժողովները» գումարւում էին վանատուրի սրբավայրում: Հրաւիրեալները հիւրեր էին, ուստի նրանց ժողովատեղին ընտրուած էր հենց վանատուրի տաճարում, որտեղ այդ առիթով կատարւում էին տօնախմբութիւններ եւ զանազան քատերական ներկայացումներ:

Քրիստոնէական շրջանում աշխարհաժողովները մեծ մասամբ գումարւում էին հայոց քաղաքների քնակատեղերում՝ Շահապիւանում եւ Վաղարշապատում:

Գիտնականները պարզել են, որ Ամանորը առանձին աստուածներ չէին: Ղ. Ալիշանի կարծիքով, վանատուրն ու Ամանորը լատինացիների այգեգործութեան հովանաւոր վարտումնոս եւ Պոմոնա ամուսին աստուածների նման նոյնպէս ամուսիններ էին:

Ըստ պատմագիտական ու ազգագրական քաղմաթիւ տուեալների, վանատուրի ու Ամանորի պաշտամունքի հետքերը ժողովրդի մէջ գոյատեւել են մինչեւ մեր դարի սկիզբները: Օրինակ՝ ազգագրագէտ Վարդ Բդոյեանի կարծիքով, վանատուրի եւ Ամանորի պաշտամունքի ծիսական տարրերը պահպանուել են Նուրին-Պուրպատիկների ու «երկթէ մարդ» կոչուող տիկնիկատիպ էակների մէջ: Հայկական ժողովրդական երգերում իգական նուրիների գգեստը նկարագրուել է «շալէ-շապիկ, կարմիր գօտիկ» խօսքերով, իսկ արական Նուրիներինը՝ «շալէ (բրդէ) շապիկ, կեմէ (խոտից հիւսուած) գօտիկ» քառերով: Նուրիներն ու պուրպատիկները

փաստօրէն հենց վանատուր եւ Ամանոր ամուսին - աստուածութիւնների ձեւափոխուած անուններն են, որ ժողովուրդը պահել էր մինչեւ մեր դարի կէսերը: Նուրիները ցախաւելից սարքած խրովիլակներ էին կամ մեծ չափի տիկնիկներ: Գիւղացի կանայք յաճախ ընտրում էին մի աղջնակ՝ մաղը կործում գլխին, սպիտակ սաւանով ոտքից գլուխ ծածկում էին՝ նրան դարձնելով կենդանի նուրին: Կանանց քափօրը նուրիներին առաջներն առած, իսկ ցախաւելից պատրաստած լինելու դէպքում՝ ցախաւել-նուրիներին ձեռքերով գլխներից վեր պարզած, գիւղացիների դոններից անցնելով, մթերքներ եւ չարագեղէն էին հաւաքում: Իսկ երաշտի ժամանակ, նուրիները ձեռներին, զանազան ծիսական աղօթքներ ու երգեր ասելով, քմբուկ խփում, ասած ուց անձրեւ էին խնդրում:

Մենք արդէն գիտենք, իր հնում տարբեր ժողովուրդներ ամանորը տարբեր ժամանակ էին տօնում: Այսինքն՝ միասնական նոր տարի չի եղել: Դա այդպէս էլ պիտի լինէր, որովհետեւ հին աշխարհի պետութիւնների միջեւ առեւտրա-տնտեսական, մշակութային ու գիտական կապերն այսօրուայ համեմատ շատ աւելի թոյլ են եղել: Ամէն մի ժողովուրդ պարփակուած էր իր կենցաղի, սովորոյթների եւ հաւատալիքների մէջ: Ուստի, նայած երկրի աշխարհագրական դիրքին, հաւատալիքներին ու ապրելակերպին, նոր տարին տարբեր ժամանակ է տօնուել: Ամանորը առաջին անգամ Յունուարի 1-ից սկսել են հռոմէացիները՝ Յուլիոս Կեսարի օրօք՝ մ. թ. ա. 46 թուին:՝ Յուլիոս Կեսարի հրամանով կազմուած այդ նոր տոմարը նրա անունով

*Գիտնականների մեծ մասի կարծիքով, հռոմէացիք նոր տարին Յունուարի մէկից են սկսել աւելի վաղ՝ մ.թ.ա. VII դարում՝ Նումա Պոմպիլիոս կայսեր հրամանով:

էլ կոչում է Յուլեան տոմար, եւ աշխարհի շատ ժողովուրդների ծառայել է մինչեւ 18-19րդ դարերը: Պատմական որոշ տեղեկութիւններ գիտնականներին թոյլ են տուել ենթադրելու, որ հայերը Յուլեան տոմարին ծանօթ էին դեռեւս Յուլիոս Կեսարի ժամանակներից: Իսկ աւելի հաւաստի տուեալներով, հայերը սահմանափակ ճեղքով (արժունիքում եւ քանակով) հուլեան տոմարը պաշտօնապէս ընդունել են մ.թ. 122թ. Բայց Բրիտանական Հայաստանը Յուլեան տոմարին անցնելու մասին պաշտօնական որոշում կայացրեց միայն 1317թ., Ադանայի եկեղեցական ժողովում: Սակայն այդ տոմարը շատ նեղ շրջանակներում է գործածուել, իսկ գործածուելիս էլ՝ անպայման հայոց տոմարի զուգադրութեամբ:

Յուլեան տոմարի տարին ունէր ոչ թէ 365 օր 5 ժամ, 48 րոպէ 46 վայրկեան, այլ 365 օր, 6 ժամ: Այսինքն՝ ճշգրիտ հաշուամբերով որոշուած տարուց 11 րոպէ 14 վայրկեանով երկար էր: Անճշտութիւնը վերացնելու նպատակով Հռոմի Գրիգոր 13րդ պապը (XII դար) Եւրոպայի նշանաւոր տոմարագէտներին հրահրում է Հռոմ, որպէս զի մշակեն նոր տոմար: Բազմաթիւ նախագծերից ընդունում է իտալացի բժիշկ եւ աստղագէտ Ալոիս Լիլիոյի նախագիծը, որը սկսում է կիրառուել 1582թ. Հոկտեմբերի 15ից:

Քանի որ Յուլեան տոմարի 11 րոպէ 14 վայրկեանի սխալը մ.թ.ա. 46թ. մինչեւ 1582 թիւը կուտակուել դարձել էր 10 օր, այսինքն՝ ժամանակը 10 օր եւ էր ընկել, ուստի սխալը ուղղելու համար որոշուեց 1582թ. Հոկտեմբերի 4ից յետոյ ոչ թէ Հոկտեմբերի 5 ընդունել, այլ՝ հոկտեմբերի 15:

Այսպէս սկսուեց նոր տոմարը, որը Հռոմի Գրիգոր պապի անունով կոչուեց «Գրիգորեան»: Հայերը աշխարհի առաջին ժողովուրդներից էին, որ թեւեւ խիստ սահմանափակ, բայց գործածեցին Գրիգորեան տոմարը: Հայ իրականութեան մէջ նոր տոմարի առաջինը իտալահայերն անցան (1584թ.). ապա՝ Ամստերդամի (XVII դ.) հայոց գաղթավայրի կաթոլիկները, հետագայում՝ պոլսահայ կաթոլիկները, իսկ 1783 թուականից՝ նաեւ լեհահայերը:

Գրիգորեան տոմարը, մօտ 340 տարուայ ընթացքում, ընդունեցին աշխարհի գրեթէ բոլոր ժողովուրդները: Վերջինն ընդունեց Եգիպտոսը (1928 թ.), իսկ Ռուսաստանը նոր տոմարին անցաւ 1918 թ. Յունուարի 1ին: Քանի որ 1582 թ. մինչեւ 1918 թ. այսինքն՝ 336 տարում վերոյիշեալ 11 րոպէ 14 վայրկեանը կուտակուել-դարձել էր 3 օր, ուստի այդ երկրում նոր տոմարը հնից երկար էր ոչ թէ 105 այլ 13 օրով: Այստեղից էլ հին տոմարի 13 օրուայ տարբերութիւնը:

Ստորեւ բերուած ժամանակագրութիւնը ցոյց է տալիս, թէ աշխարհի երկրներից ու ժողովուրդներից որը երբ է ընդունել նոր տոմարը:

1582 թ. Հոկտեմբերի 15	- Իտալիա, Իսպանիա եւ Պորտուգալիա
1582 թ. Դեկտեմբերի 20	- Ֆրանսիա
1583 թ. Յունուարի 1	- Հոլանդիա
1583 թ. Յունուարի 16	- Բաւարիա
1584 թ. Յունուարի 1	- Իտալիայի հայկական կաթոլիկ գաղթօջախը
1584 թ. Յունուարի 17	- Գերմանիայի կաթոլիկ համայնքը
1587 թ. Յունուարի 1	- Լեհաստան
1587 թ. Նոյեմբերի 1	- Հունգարիա

1610 ք.	Սեպտեմբերի 2	- Պրուսիա
1668 ք.	Յունուարի 1	- Ամստերդամի հայոց գաղութի կաթոլիկ համայնքը
1697 ք.	Յունուարի 1	- Պոլսի հայոց գաղութի կաթոլիկ համայնքը
1700 ք.	Մարտի 1	- Դանիան եւ Գերմանիայի բողոքական հատուածը
1752 ք.	Սեպտեմբերի 14	- Անգլիա
1753 ք.	Մարտի 1	- Շվեդիա
1783 ք.	Յունուարի 1	- Լեհահայ գաղութը
1873 ք.	Յունուարի 1	- Ճապոնիա
1911 ք.	Նոյեմբերի 20	- Զինաստան
1914 ք.	Յունուարի 1	- Վեներիկի հայոց միսիթարեան միաբանութիւնը
1918 ք.	Յունուարի 1	- Ռուսաստան
1919 ք.	Փետրուարի 1	- Սերբիա
1920 ք.	Դեկտեմբերի 2	- Խորհրդային Հայաստան
1923 ք.	Մարտի 20	- Յունաստան
1927 ք.	Յունուարի 1	- Թուրքիա
1928 ք.	Հոկտեմբերի 1	- Եգիպտոս

ՌԱՖԱՅԷԼ ՀԱՄԱՐՁՈՒՄԵԱՆ